

ПОНЯТТЯ ЛЮДСЬКОЇ ДОЛІ В КОНТЕКСТІ ЖИТТЄВОГО СВІТУ ОСОБИСТОСТІ

Статтю присвячено дослідженню концепту людської долі як психологічної категорії, поданий огляд західних і вітчизняних персонологічних концепцій, які окреслюють дане поняття. Демістифіковане, використане у площині соціально-психологічного підходу, поняття долі розглядається як всеохоплюючий життєвий статус людини, як інтегральна, аксіологічна за своєю природою установка особистості.

Ключові слова: *доля, батьківське програмування, життєвий сценарій, життєвий план, життєва програма, життєвий світ, життєва концепція, життєтворчість, особистий міф, самоздійснення, сімейні концепції.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Уявлення про долю належать до засадничих категорій культури, вони утворюють глибинну основу імпліцитної системи цінностей, яка визначає етос людських колективів, серцевину повсякденної поведінки конкретної особи. Концепт долі присутній у всіх міфологічних, релігійних, філософських системах і складає ядро національної та індивідуальної свідомості [8, 11, 12]. Це поняття належить до числа активно діючих першопочатків життя, таємничих і неминучих.

Поняття долі в релігійних системах продовжує існувати як божественне Провидіння, промисел і приречення. Ступінь заданості цих понять різний в залежності від релігії чи конфесії. Так, у ряді напрямів юдаїзму, християнства й ісламу стверджується, що людина має відмовитися від спеціальних зусиль для власного порятунку, цілком поклавшись на безроздільну владу Бога. Водночас фаталізм може виступати як самостійне вчення, засноване на вірі в непереборну силу безособової долі, тобто незалежно від людини, природного плину речей. Теїстичне провидіння відрізняється від долі язичників: якщо доля – міфологема переважно з ірраціональним началом буття, то провидіння вміщує в себе свідомість творіння; якщо доля в міфах частіше губить, то доля-промисел покликана вести до порятунку. Зустріч з абсолютною волею Божого веління і складає феномен долі в релігійному контексті. У раціоналістичній свідомості має місце ефект подолання сліпих наслідків долі. Крім того, людина може, всупереч несприятливим результатам свого вибору, перетворити долю в покликання.

Доля – це не рудимент давнього світогляду, а необхідний елемент сучасного соціокультурного, духовного світу, своєрідний символ взаємовідносин людини зі світом. Більше того, доля символізує той зріз життєдіяльності, що стає (залежно від якості форм усвідомлення) життєво важливим. Тому актуальність досліджуваної проблеми пояснюється недостатнім опрацюванням поняття людської долі саме як психологічної категорії та реаліями життєдіяльності людини, в яких вона постійно стикається з різними, семантично й інтелектуально пов'язаними з феноменом долі, небезпеками свого існування. Адже не секрет, що сучасний цивілізований розвиток людства призвів до появи різних форм аморалізму, суїциду, злочинів. Ця соціальна тенденція, принаймні, однією із своїх граней може означати невміння пристосовуватися до кризових соціальних явищ або боротися з ними, а також конструктивно вирішувати внутрішні і міжособистісні конфлікти.

У полімодальному розумінні долі, що у міфологічній, релігійній, художній, філософській свідомості розглядається в численних образах, є глибинний смисл. Доля є складним комплексним вираженням людської екзистенції і людського призначення. Доля пов'язана з усвідомленням людиною самої себе начебто з боку, начебто з чогось зовнішнього відносно себе. Доля – це все наше життя, сублімоване як зовнішня сила. У ній відбувається перетворення досвіду життя, його подій у позначки шляху, в орієнтири життєвої траєкторії. А оскільки це перетворення пов'язане з уже прожитою частиною життя, то ці знаки визначають репертуар накопичених можливостей, реалізація яких набуває доленосного вигляду.

Метою даної статті є розкриття соціально-психологічних та біогенетичних аспектів концепту людської долі в сучасних теоріях і концепціях особистості; обґрунтування ідеї долі як інтенції екзистенційно-життєвої орієнтації людини.

Результати теоретичного аналізу. Серед психологів проблему аналізу людської долі одним з перших почав активно розробляти Леопольд Сонді, який наголошував на "родовому несвідомому" як формі психічної спадковості. Людина в житті прагне реалізувати домагання своїх предків – батьків, прабатьків. Особливо яскраво їхній вплив виявляє себе, як вважає Л. Сонді, у важливі моменти життя, наприклад, коли людина здійснює свій професійний вибір або шукає місце роботи, супутника життя. Таким чином, вирішуючи найважливіші питання самовизначення, людина не є повністю "вільною", вона являє в своїй особі весь свій рід, своїх прабатьків, які делегували йому "доручення". Однак це не означає, що доля людини жорстко запрограмована і залишається тільки слідувати деяким інстинктивним спонуканням. Людина завжди має право подолати нав'язані тенденції та побудувати свою долю свідомо, спираючись на свої внутрішні ресурси.

Близькі ідеї про роль "батьківського програмування" в долі людини описав Ерік Берн [2, 3]. Вивчаючи різні варіанти впливу сім'ї, окремих її членів на особистість дитини, він використовує поняття-метафору "сценарій", тобто життєвий план, який формується ще в ранньому дитинстві. Цей психічний імпульс підштовхує людину до її долі, незалежно від того, чинить опір вона чи підкорюється добровільно. Це свого роду несвідоме прийняття дитиною способу майбутнього дорослого життя, яке приписане його предками, – це доля "переможця" або "переможеного", "невдахи". Е. Берн вважає, що джерела багатьох життєвих сценаріїв лежать не в батьківській сім'ї, а в більш ранніх поколіннях. Дуже важливим, на його думку, є те, що саме знає людина про своїх прабатьків, які почуття відчуває відносно до них. Це такі почуття, як гордість за предків без якої-небудь надії на те, щоб перевершити їхні досягнення; ідеалізація (романтична чи парадоксальна, яка орієнтує на якусь одну, своєрідно вихвачену рису); суперництво.

Життєвий сценарій (life-script) за Е. Берном – це "несвідомий життєвий план", який складається ще в дитинстві і має в уяві людини чітку, як у п'єсі структуру: початок, середину і фінал. Проходження життєвого плану, нехай навіть несвідоме, дає ілюзію "звичності" і безпеки. Перший і найбільш архаїчний варіант сценарію, первинний протокол створюється у свідомості дитини в тому віці, коли для неї реальні тільки члени її сім'ї.

Життєвий сценарій вимагає батьківських вказівок, відповідного розвитку особистості, рішення, прийнятого в дитинстві, зацікавленості у відповідному методі успіху або невдачі, правдоподібності. Е. Берн виокремлює чинники, що можуть впливати на формування життєвого сценарію індивіда: батьки дитини, дідусі та бабусі, умови, у яких відбувалося зачаття дитини, ім'я та прізвище дитини тощо. Початкове сценарне програмування бере початок у період грудного годування немовляти і відбувається у вигляді коротких "протоколів", які у майбутньому стануть основою для формування сценарію. В залежності від ставлення матері до дитини, що проявляється у програванні певних патернів, закладаються основи для різних типів сценаріїв. У ситуації позитивного ставлення закладаються основи для сценарію переможця, негативне ставлення сприяє сценарію переможеного. На основі ранніх рішень, у перші місяці життя формується базова життєва позиція, яка буде впливати та "виправдовувати" хід протікання сценарію особистості.

За змістом сценарії поділяються на три групи: переможця, переможеного і непереможця. Переможцем вважається людина, успішна в тій справі, яку вона має намір зробити. Невдаха – той, хто не в змозі здійснити намічене ним самим. Людина, яка має сценарій "непереможця", являє собою "золоту середину". Перемагання в тій чи іншій життєвій сфері завжди співвідноситься з цілями, які людина собі поставила. До кінця підліткового віку та на початку юнацького людина приймає остаточне рішення щодо ходу протікання свого сценарію. На думку Е. Берна, до 20 років відбувається ніби репетиція життєвих невдач або перемог, що складатимуть основу життєвого сценарію.

Певні базисні засоби стосунків між матір'ю, батьком і дитиною відтворюють історію стосунків минулих поколінь і відтворюються в майбутньому. Отож, одним з найважливіших положень системної сімейної психотерапії, заснованої американським психотерапевтом Мюрреєм Боуеном, є висновок, що різні рівні невизначеності передаються не тільки від батьків до дітей, але повторюються в сім'ї з покоління в покоління. Більшість симптоматичних патернів, таких як алкоголізм, інцест, фізичні симптоми, насильство й суїциди, повторюються з покоління в покоління. Знаючи про передачу певних патернів в попередній історії сім'ї, можна прогнозувати відтворення тих самих процесів в житті та стосунках майбутніх поколінь. В свою чергу, враховуючи деталі життя сучасного покоління і ретельно вивчаючи історію сім'ї, можна з великою точністю встановити засоби функціонування минулих поколінь. Пізнання й дослідження таких патернів дає можливість сім'ї зрозуміти, які засоби адаптації вони використовують й тим самим уникнути повторення пагубних моделей в теперішньому та їхнього переходу в майбутнє, засвоївши адекватні засоби поведінки в певних ситуаціях.

Німецький вчений Носсрат Пезешкіан, засновник позитивної психотерапії, впевнений у важливості психологічної спадщини людини й небайдужості походження як фактора ідентичності [10]. Він використовує поняття "сімейні концепції", які визначають передачу від одного покоління до іншого не стільки матеріальних благ, скільки стратегій переробки конфліктів, формування структури світогляду та структури відносин. Концепції беруть свій початок в критичних переживаннях одного з членів родини, в релігійних та філософських ідеях, укорінюються, засвоюються дітьми й знов передаються наступним поколінням. Сімейні концепції усвідомлюються й формулюються у вигляді прислів'їв, наказів дітям, коментарів до ситуацій.

Дослідження історії сімейних концепцій співвідноситься з поняттями "історична свідомість", "укоріненість", "колективне минуле". Бажання, вимоги, дії, які виглядають сьогодні немотивованими, отримують смисл в контексті сімейних концепцій. Коли сімейна ситуація в корені змінюється, стара програма перестає відповідати актуальним потребам. У членів сім'ї накопичуються проблеми, завдання, страхи, залежності до тих пір, доки один з них не розриває порочне коло активним втручанням. Саме тому один з найважливіших принципів позитивної психотерапії Н. Пезешкіана – це принцип встановлення зв'язку між сімейною традицією, ідентичністю та проблемами людини. Побудова "концептуального сімейного дерева" розглядається як ефективний засіб виявлення значущих проблем та постановки завдань в терапії, в яку включаються декілька поколінь (батьки, прабатьки).

Німецький психотерапевт Берт Хеллінгер, засновник методу системно-сімейних розстановок, також відмічає, що джерело проблеми клієнта завжди лежить на рівні життя предків, наприклад, батьків чи бабусь та дідусів. Будь-які завдання, не прожиті до кінця сценарії чи не виправлені помилки минулого передаються потомкам по роду, тим самим влітаючи їх в проживання та доробку того, що не завершили предки.

Невідреаговані почуття, руйнівні сценарії поведінки, хвороби передаються потомкам і проживаються як свої особисті. В рамках сімейних розстановок дослідження проблеми клієнта ведеться ширше, системно, виявляються і усуваються джерела проблем, корінь яких знаходиться в житті не тільки теперішніх, але й минулих поколінь.

Згідно з теорією Б. Хеллінгера за будь-якою поведінкою людини лежить безумовна "архетипічна любов". Відчуття приналежності до свого роду і енергетична підтримка від прабабків дає людині могутній ресурс для успішності та ефективності в житті. Завдання розстановок, за Б. Хеллінгером, – відновити перерваний потік любові і почуття приналежності до свого роду. Його системно-феноменологічний підхід спирається на загальну теорію систем і теорію інформаційного поля. Основним внеском дослідника є відкриття специфічних законів, за якими живе й розвивається сімейна система, це так звані "порядки любові". Будь-яке порушення порядку призводить до порушень у системі, наслідком чого можуть стати певні особисті проблеми [6, 16].

Досить уможлиблюючим та езотеричним є підхід до розуміння життєвої долі, який презентують американські психологи Джоел Тойч і Чампіон Тойч [14, 15]. Їхня концепція полягає в тому, що генетичний код ще до народження людини визначає велику частину перспектив її життя та основні патерни поведінки. Кожна людина має свій унікальний основний внутрішній напрям – з'єднання генетичних, несвідомих і свідомих чинників, відповідно до яких вона іде по життю, одержує досвід і грає свої ролі, незалежно від власних свідомих реакцій та інтерпретацій. Усвідомлення генетичного коду, небажаних сімейних повторних патернів поведінки (наприклад, алкоголізм, який повторюється, – дід, батько, син, внук схильні до алкоголізму; або з покоління в покоління всі жінки в роду виходили заміж з розрахунку і були дуже нещасливі у шлюбі) в поєднанні з виробленням і реалізацією чіткого плану практичних дій щодо подолання цих патернів дозволяє людині змінити своє життя на краще в різних аспектах. Дослідниками розроблена корекційна програма девітимізації і досягнення позитивних життєвих цілей. Змінення негативного внутрішнього напрямку надає людині, її рідним і близьким відчуття комфортності, людина може уникнути долі "жертви коду", якщо усвідомить його і цілеспрямованою системою продуманих практичних дій переформатує.

Екзистенційна психологія підкреслює суперечливість впливу біологічних факторів: з одного боку, їхня роль постійно зменшується під впливом енергії особистісних сил, з іншого боку – з віком відбувається дозрівання природних особливостей, що призводить до "біологічних сплесків", які можуть впливати на долю людини. Позитивній особистості властиво перейматися своїми нереалізованими можливостями. Лише на цій основі можуть формуватися такі модальності долі, як обов'язок, відповідальність, покликання. Взаємодія людини і долі чітко виявляє себе в граничних кризових ситуаціях, коли людина вступає в діалог з долею, що несе інформативну функцію. Це точка поєднання людини і долі, в якій проникливість долі в людину є окремий випадок проникливості світу в неї. Доля, що розуміється як екзистенційний текст, має інформаційну природу. Спілкування людини з долею можна позначити словами про почуття причетності до буття й уміння прислухатися до нього.

У вітчизняній психологічній науці використовується поняття життєтворчості, яке найповніше відображає екзистенційну ідею про те, що людина є творцем власного життя. Психологи розглядають життєтворчість як духовно-практичну діяльність особистості, націлену на творче проектування і здійснення її життєвого проекту. Завдяки здатності особистості до життєтворчості, вона розробляє, коригує та реалізовує свій життєвий сценарій, опановуючи мистецтво життя – особливе уміння, що базується на глибокому знанні життя, розвиненій самосвідомості та володінні системою засобів, методів і технологій життєтворчості. Життєтворчість розглядається як процес упорядкування подій життя особистості, процес її самовдосконалення [7, 9].

Характерними для життєтворчості рисами є осмислення людиною свого призначення; розробка життєвої концепції і життєвого кредо; свідомий вибір життєвих цілей і оформлення їх у життєву програму, життєвий план; наявність необхідних умов для самореалізації сутнісних сил; рівень соціальної і психологічної зрілості; відповідальне ставлення до свого життя і до самого себе. Життєтворчість особистості відбувається за системою принципів, цінностей, за якими особистість живе, обирає життєвий стиль, творить власну історію. Ця система принципів та цінностей є умовою визначення змісту процесу інтеграції особистості у суспільство, процесу становлення сфери, в якій віддзеркалюються певні особистісні характеристики. В біографічній пам'яті відбувається відбір життєвих подій, значущих для особистості, формується "дзеркало" власної історії. Навіть неусвідомлювані відчуття, спогади минулого оцінюються й залишаються у спогадах як позитивні, значущі, комфортні чи некомфортні для особистості.

Російський дослідник проблеми життєвого шляху Рашад Ахмеров запровадив поняття "життєва програма особистості" [1]. Учений зазначає, що в кожній людині є свій сценарій про щастя – життєва програма, яка конкретизована у подіях-планах та подіях-наслідках. У свою чергу, життєва програма знаходить своє відображення у суб'єктивній картині життєвого шляху, яка виконує дві функції – відображувальну та регулятивну. Автор цієї теорії на прикладі постановки життєвих цілей показує, що іноді мета, яку обрав для себе індивід, не стимулює (не виконує регулятивної функції) його до дій, спрямованих на її досягнення. Таке явище він пояснює розмежованістю значущості цілі на свідомому і несвідомому рівнях. Тобто на рівні вербальної презентації (рівень свідомості) мета може здаватись суб'єкту значущою (наприклад, під дією соціальних очікувань), але не бути такою на глибинному рівні. Р. Ахмеров зазначає, що це відбувається у результаті двох процесів, що можуть іноді діяти всупереч один одному, – соціальної адаптації і самореалізації. На підставі виділених критеріїв автор розмежовує два види життєвих програм: зовнішня (соціально-психологічна адаптація до соціуму) та внутрішня (самореалізація). Людина, яка

дотримується зовнішньої програми, зорієнтована на соціальний успіх, прагне дотримуватись соціальних норм, стандартів тощо. Людина, для якої пріоритетом є внутрішня програма, спрямована на розкриття своєї сутності. Головним протиріччям, що постає перед особистістю, є реалізація внутрішньої програми без втрати зовнішньої, оскільки саме в соціумі відбувається становлення індивіду як особистості. Водночас у ньому ж, під впливом соціальних очікувань, стандартів, людина може і втратити себе – як творця свого життєвого шляху. Головна проблема, яка постає перед особистістю, полягає в тому, що будь-яка самореалізація неможлива поза соціумом. Тому індивіду необхідно навчитися балансувати між адаптацією до оточення та самореалізацією себе та свого життєвого шляху.

Наступною складовою, необхідною для розуміння специфіки усвідомлення життєвого сценарію особистості, є знання про її життєві цілі, устремління, переконання, ставлення, переживання, що вона презентує. Тобто йдеться про емоційно-мотиваційну складову сценарію. У теорії Е. Берна ця складова частково відображена у понятті життєвої (екзистенціальної) позиції індивіда. Розуміння індивідом свого ставлення до себе ("Я – Я"), до світу речей ("Я – Діяльність"), до інших людей ("Я – Інші") дають змогу виокреслити проблемні місця у житті особистості. Заглиблення у свої переживання, звільнення від негативних установок дають можливість усвідомити обмежувальну силу свого життєвого сценарію.

Для розуміння особливостей процесу усвідомлення життєвого сценарію має значення виділення специфічних компонентів – особистісних смислів, якими людина оперує при набутті й інтерпретації свого життєвого досвіду. Представники нарративної психології зазначають, що осмислювання й усвідомлювання особистого досвіду виводить на утворення, яке у нарративній психології визначається як "особистий міф" [13]. Це поняття використовується для опису важкоосяжних елементів людської свідомості. Хоч серед вчених цього напряму і дотепер немає чіткого визначення даного терміна, вони сходяться на тому, що особистий міф має вербальну складову, що навантажена також чуттєвими, образними, символічними компонентами. Специфіка цього утворення полягає у породженні "надлишку" смислу. Суттєвою рисою особистої міфології є те, що вона майже не рефлексується, її важко виокремити серед контексту світосприймання особистості. Особиста міфологія, на думку науковців є способом організації досвіду. Вона працює як лінза, яка зафарбовує сприймання відповідно до її власних припущень і цінностей. У процесі такого сприймання певні цінності виділяються, інші відходять на задній план. Люди, проживаючи своє життя, майже не усвідомлюють свою "лінзу", через яку дивляться на світ.

Вочевидь, поняття "особистий міф" має чималу схожість із поняттям "життєвий сценарій". Життєвий сценарій також спотворює сприймання ситуації, виключаючи із свідомості (або надмірно перебільшуючи) деякі сторони реальної ситуації. Тому замість того, щоб вирішувати проблему, людина покладається на "магічне" її вирішення, що пропонується сценарієм.

Кожна людина впродовж життя формує на підставі свого життєвого досвіду уявлення про саму себе, переконання щодо своїх можливостей, характеристик тощо. У цих уявленнях відображається ступінь інтегрованого усвідомлення (розуміння) індивідом самого себе. Ці уявлення (розуміння) можуть бути представлені на різних рівнях усвідомлення: від часткового розуміння (або нерозуміння) до всеохоплюючого переживання себе як особистості, яка є творцем власного життя. Такий пошук рівнів усвідомлення особистості самої себе та свого життєвого сценарію виводить нас до класифікації, які були здійснені різними вченими.

Російський психолог Федор Василюк, автор концепції "життєвих світів", підкреслює існування особливих життєвих ситуацій, які не можуть бути вирішені лише за допомогою предметно-практичної та пізнавальної діяльності [4]. В основу виділення ним типів життєвих світів покладена ідея представлення переживання як діяльності. Автор розмежовує традиційне психологічне поняття переживання (як безпосередню даність психічних змістів свідомості) та визначає своє розуміння поняття переживання як особливу діяльність, особливу працю з перебудови психологічного світу, яка спрямована на установлення смислової відповідності між свідомістю та буттям, загальною метою якої є підвищення усвідомлюваності життя. На думку автора, світ, в якому живе особистість, може суб'єктивно здаватися простим або складним (внутрішня складова життєвого світу); легким або важким (зовнішня складова). Залежно від особливостей переживання зовнішньої та внутрішньої складових та їх специфіки виокремлюються відповідно чотири життєві світи: зовнішньо легкий і внутрішньо простий (інфантильний); зовнішньо важкий і внутрішньо простий (реалістичний); зовнішньо простий і внутрішньо складний (ціннісний); зовнішньо важкий і внутрішньо складний (творчий). Автор підкреслює наявність для кожного з типів життєвого світу своєї специфічної життєдіяльності, яка зумовлює переживання [4, 5].

Важливим для розуміння життєвого сценарію є розуміння життєвого вибору особистості. Аналізуючи особистісні вибори, можна прослідкувати динаміку усвідомлення-неусвідомлення свого життя, життєвого шляху, життєвого сценарію. Особистість, яка час від часу робить життєві вибори, слід розглядати разом із життєвим контекстом, в якому відбувається вибір. Необхідною умовою виходу особистості за межі власного життєвого сценарію є здійснення життєвого вибору. Реалізація обраного життєвого вибору неможлива без вольових зусиль суб'єкта. Тому життєвий вибір відносять до вольової (регулятивної) складової, яка має важливе значення у процесі реалізації життя поза межами життєвого сценарію.

На думку українського психолога Тетяни Титаренко, важливою характеристикою сучасної особистості є її відкритість світові, що породжує готовність адаптуватися до найрізноманітніших контекстів життєздійснення. Численні традиційні й нові контексти, яким постійно відкрита особистість, не можуть не впливати на її долю. Стаючи відверто контекстуальною, особистість, з одного боку, гнучкіше відгукується на різні голоси оточення, а з другого – може розчинитися у проблемах інших, перестати відчувати межі, що

відокремлюють її мрії від очікувань оточення, власні життєві завдання від планів родини чи професійної спільноти, "Я" від "не-Я" [17].

Людина не просто "проживає своє життя", а й прагне у ньому життєвого успіху, співвідносячи свої життєві досягнення зі становищем інших, культурними зразками і власним життєвим сценарієм. Життєвий успіх репрезентує та втілює становище, яке займає особа серед інших: найближчого оточення, знайомих, колег, односельців, рідних, співгромадян, людства тощо. Важливо не те, в чому розгортається життєвий сценарій – чи то в місії "рятівника світу", чи то пастуха сусідських корів. Принципово те, що в будь-якому випадку він має особистий характер і є самоствердженням особи серед інших осіб, резонансним для неї. Не менш принципово також те, що кожний життєвий сценарій має свої проєкції на актуальні, потенційні чи уявні долі інших осіб. Людина не просто живе – вона здобуває собі долю.

Висновки. Поняття долі дозволяє розглянути життєвий світ людини під широким кутом зору. Індивідуальне життя багато в чому визначається соціальними обставинами, але конкретна життєдіяльність індивідуалізуючи зовнішні обставини, формує внутрішню соціальність долі. Доля – це основна тенденція життя й одночасно характер людини, що породжує долю. Визначають долю людини моменти вирішення найважливіших життєвих ситуацій і проблем, які відіграють на життєвому шляху роль "поворотних пунктів". Ці моменти створюють нові подальші ситуації і нові більш або менш сприятливі умови для їх вирішення. Проблема долі породжує, з одного боку, питання про співвідношення зумовленого, нормативного, передбачуваного, а з іншого боку, – власної активності людини, її здатності протистояти зумовленості, впливаючи на перебіг життєвих подій.

Плануючи власне майбутнє, намічаючи конкретні події – цілі і плани, людина виходить, передусім, з певної ієрархії ціннісних орієнтацій, представленої в її свідомості. З цього випливає, що система ціннісних орієнтацій особистості складає змістовий аспект життєвої перспективи. Сформована ієрархія цінностей визначає порядок пріоритетності певних сфер діяльності, векторів життєвого шляху, а також лінію поведінки особистості. Отже, механізм формування долі людини, ймовірно, має мислитись як розгорнута у визначеному ціннісному просторі феноменологія становлення "Я" і його життєвого світу, що є, на наш погляд, перетинанням унікального аксіологічного "Я" і соціально-історичних умов буття (об'єктивної долі).

Домінуючий вплив на програмування життя майбутніх поколінь здійснює сім'я, найближче оточення. Батьки, бабусі та дідусі, взаємодіючи зі своїми дітьми, онуками, розповідають їм про найважливіші події власного життя, відтворюючи власне світосприймання та ставлення до дійсності. Передаючи майбутнім поколінням сімейні історії, міфи, батьки та прабабушки разом з цим транслиують майбутнім поколінням цінності свого життя, норми й правила існування й адаптації до соціального середовища згідно зі своїм соціальним досвідом. Знання, якими володіє людина щодо себе та свого життя, фактів свого минулого та можливого майбутнього, знаходять відображення у роздумах людини про себе та своє життя. Такий аналіз фактів свого життя, виокремлення повторюваних подій, вчинків виводять суб'єкта до когнітивної складової усвідомлення життєвого сценарію.

Усвідомлення життєвого сценарію – динамічний процес, який потребує уваги індивіда до себе та свого життя. Кожна взаємодія суб'єкта зі сферами розгортання сценарію дає інформацію для розуміння себе та свого сценарію. Особистість, яка за певних обставин ще не здійснила життєвого вибору у бік автономності та повернулася на рівень програмування життєвого сценарію, з часом може вийти за його межі.

Ідеологічна настанова сучасності "зроби себе сам" закликає не зважати на фатум, а виявляти ініціативу, бути оптимістом, не впадати у відчай. Демістифіковане, використане у площині соціально-психологічного підходу поняття долі означає не що інше, як всеохоплюючий життєвий статус. Це становище не просто особи серед інших в тій чи іншій ситуації, тій чи іншій спільноті. Доля – становище прожитого життя людини серед інших здійснених життів (людських доль). Доля – статус не просто особи, так чи інакше локалізованої, а статус її життя загалом. Вона містить узагальнений образ того, як вдається проживати життя: що досягається і що втрачається. Тобто доля – не що інше, як саме життя в його підсумковому синтезі. Доля і сенс життя – суть явища одного порядку організації, проте доля, разом з тим, виражає інтенцію процесу, а сенс життя є результатом, усталеною аксіологічною функцією.

У долі, що має справжній і остаточний зміст тільки для кожної конкретної людини, ми вбачаємо сполучну ланку між "Я" і зовнішнім соціальним середовищем, взаємодію процесів індивідуалізації і соціалізації особистості. Феномен долі являє собою світоглядну, смисложиттєву, інтегральну, аксіологічну за своєю природою установку людини і може розглядатися в системі "світ – людина" як одна з основних загальнолюдських цінностей. Взаємодія людини і долі виявляє себе в граничних кризових ситуаціях, коли людина вступає в діалог з долею. Це момент поєднання людини і долі, у якому контакт долі з людиною є окремих випадок відкритості для людини світу, з яким вона співвіднесена.

Використані джерела

1. Ахмеров Р.А. Жизненные программы личности / Р.А. Ахмеров // Наука и практика. Диалоги нового века. Материалы междунар. научно-практической конференции. – Часть 1. – Набережные Челны : Изд-во Камского государственного политехнического института, 2003. – С. 3 – 4.
2. Берн Э. Люди, которые играют в игры: Психология человеческой судьбы / Э. Берн; пер. с англ. А. А. Ярхо, Л. Г. Ионин; общ. ред. М. С. Мацковский. – СПб. : Университетская книга, 1998. – 398 с. – (Классики зарубежной психологии).

3. Берн Э. Трансактный анализ в психотерапии: системная индивидуальная и социальная психиатрия / Э. Берн. – М.: Академический Проект, 2001. – 318 с.
4. Василюк Ф.Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк. – М.: Изд-во Московского университета, 1984. – 200 с.
5. Василюк Ф. Е. Переживание и молитва. Опыт общепсихологического исследования / Ф. Е. Василюк. – М.: Смысл, 2005. – 191 с.
6. Вебер Г. Кризисы любви. Системная психотерапия Берта Хеллингера / Г. Вебер; пер. с нем. И. Белякова; науч. ред. М. Бурняшев. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2001. – 299 с. – (Золотой фонд психотерапии).
7. Життєтворчість особистості: концепція, досвід, проблеми: наук.-метод. зб./ Ін-т соціол. НАН України; за ред. І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. – Запоріжжя: Центріон, 2006. – 592 с.
8. Коржова Е. Ю. Психологическое познание судьбы человека. СПб.: Союз, 2002. – 336 с.
9. Мистецтво життєтворчості особистості/ Ред. В. Доній, Г. Несен, Л. Сохань, І. Єрмаков. – Ч. 1: Теорія і технологія життєтворчості. – К.: ІЗМН, 1997.– 392 с.
10. Пезешкиан Н. Психотерапия повседневной жизни / Н. Пезешкиан; пер. с нем. Л. П. Галанз. – М. : Медицина, 1995. – 336 с.
11. Понятие судьбы в контексте разных культур / Отв. ред. Арутюнова Н.Д. – М.: Наука, 1994. – 320 с.
12. Психология судьбы. Предопределение. Случай. Свобода/ Сост. Сельченков В.Н. – Минск: Харвест, 2003. – 576 с.
13. Титаренко Т. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. Титаренко – К.: Либідь, 2003.
14. Тойч Д. М. Из человеческой неволи к свободе. Введение в генофизику / Д. М. Тойч, Ч. К. Тойч ; пер. с англ.: Т. М. Сориной, Б. В. Сорина. – М. : Борис и Татьяна Сорины, 2009. – 245 с.
15. Тойч Д. М. Из жертвы – в победители. Виктимология: сб. статей / Д. М. Тойч, Ч. К. Тойч; пер. с англ. Б. В. Сорина, Т. М. Сориной. – М. : Т. М. Сорина, Б. В. Сорин, 2005. – 93 с.
16. Хеллингер Б. Порядки любви: Разрешение семейно-системных конфликтов и противоречий / Б. Хеллингер; пер. с нем. И. Рац; ред. М. Бурняшев. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 400 с.
17. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості: монографія / Т.М. Титаренко, О.Г. Злобіна, Л.А. Лепіхова та ін.; за наук. ред. Т. М. Титаренко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 512 с.

Makhniy M.M.

THE CONCEPT OF HUMAN DESTINY IN THE PERSONALITY'S LIFE WORLD

The article deals with the concept of human destiny as a psychological category. The review of western personological concepts that outline the concept of human destiny in the terminology "genetic unconscious" (Leopold Szondi), "life-script" (Eric Berne), "conceptual family tree" (Nossrat Peseschkian), "systemic arrangements" (Bert Hellinger), "genophysics" (Champion Kurt Teutsch, Joel Marie Teutsch) is presented.

Attention is focused on the concepts of Ukrainian and Russian researchers (T. Tytarenko, L. Sokhan, O. Zlobina, L. Lyepihova, R. Akhmerov, F. Vasylyuk), developed in the existential psychological paradigm, where the mechanism of human destiny formation is considered as a phenomenology of life-world "Self" formation, the interaction of personality's individualization and socialization processes.

The concept of destiny used in the social and psychological approach is seen as a comprehensive life status of a man, as an integral, axiological in its nature set of the personality.

Key words: *destiny, parental programming, life-script, life plan, life program, life world, life conception, life creativity, personal myth, self-fulfillment, family concepts.*

Стаття надійшла до редакції 19.09.2013

